

II. Den ekonomiska utvecklingen

av

ERIK DAHMÉN

Ehuru man under krigsåren inte kan tala om autonoma konjunkturväxlingar i samma mening som under mera normala förhållanden, är det ändå möjligt att hänföra de olika utvecklingstendenserna till tre olika konjunktelement, som i viss mån sätta sin prägel på var sitt skede under de gångna åren. De tre konjunktelement, som man i första hand kan tala om, äro knutna till *upprustningen*, *avspärrningen* och de efter hand uppträdande *fredsperspektiven*. Under 1940 dominerade en forcerad rustningskonjunktur inom många industrigrenar, samtidigt som avspärrningen hade depressiva verkningar på exportindustrin. Under 1941 kan man tala om en övergångsperiod, då å ena sidan det mest akuta behovet av militära förnödenheter täckts, å andra sidan den på något längre sikt inriktade rustningsproduktionen ännu inte fått full omfattning. Vidare var 1941 ett omställningsår, då stora projekt inom ersättningsproduktionens område planerades, och omläggningar för ved- i stället för kol- och koksförbrukning inom industrien genomfördes o. s. v. Avspärrningens verkningar gjorde sig vidare gällande inte endast inom exportindustrin utan också inom den industri, som var beroende av importerad råvara. Fr. o. m. 1942 är man inne i ett tredje skede. Man skördar då på många sätt frukterna av den omställning av produktionsapparaten, som genomförts tidigare, ersättningsproduktionen och den på längre sikt inriktade rustningsproduktionen kommer i gång i betydande omfattning, och samtidigt blir avspärrningen mindre fullständig. Men därtill kommer såsom en ny och viktig faktor vissa tendenser till »fredskonjunktur». Hade man under det första skedet av kriget haft mycket korta framtidsperspektiv, under ett mellanskede varit helt inställd på ett långvarigt krig, så börjar man under 1942 räkna med den kommande freden. »Fredsberedskapen» blir en faktor av betydelse.

Om man mot bakgrunden av ovan skisserade bild av utvecklingen under de tidigare krigsåren studerar läget och utvecklingstendenserna under 1943, kan man finna att en viss »stabilitet» inträtt såsom en följd av att hela den omställning, som framtvingats inom näringslivet, numera i stort sett fullbordats. Riktigare är kanske dock att säga att inga stora förskjutningar i det ekonomiska läget ägt rum, eftersom omställ-

ningen i stort sett helt genomförts, och inga avgörande förändringar i de yttre förutsättningarna sedermera inträffat. Det är nämligen inte fråga om en stabilitet i betydelsen av pålitlig högkonjunktur eller i den meningen att risken för t. ex. inflationistisk utveckling försvunnit.

Även om »stabiliteten» dominerar konjunkturläget åtminstone under större delen av det gångna året, är det skäl att ha uppmärksamheten riktad på vissa otvetydiga konjunkturförändringstendenser, som göra sig gällande inom olika områden av näringslivet, tendenser, som bl. a. sammanhånga med fredsfröväntningar. Dessa äro emellertid delvis av annorlunda slag än under 1942, då, såsom redan antytts, fredsperspektiven också spelade en roll för utvecklingen. Under 1942 kan man nämligen säga att fredsperspektiven stimulerade konjunkturerna, eftersom de framför allt togo sig uttryck i ganska stora investeringar inom industrien i »fredsberedskapssyfte», även om freden syntes ganska avlägsen. Under 1943 har man däremot — i varje fall under senare hälften av året — tendenser till konjunkturavmattning, bestående i bl. a. minskad efterfrågan på en hel del varor av ersättningskaraktär, uppskjutna beställningar och inköp med tanke på stundande prisfall, ökad försiktighet vid igångsättande av nya projekt o. s. v., allt uppenbarligen betingat av att man väntar sig ett relativt snart slut på kriget. Därtill kommer en konjunkturförsämring för exportindustriernas del, också särskilt under årets senare hälft.

En stabiliserande faktor av betydelse under större delen av det gångna året har varit *utrikeshandelns* relativt gynnsamma utveckling. Dess kvantitet ökades under 1943 med omkr. 1,3 milj. ton, d. v. s. med 7 %. Dess värde ligger däremot ungefär 125 milj. kr. lägre än under 1942, nämligen i 2 973 milj. kr., men detta beror icke på att import- eller exportpriserna fallit, utan på att varusammansättningen förskjutits till att omfatta flera relativt billigare varor än tidigare. Till det förhållandevis gynnsamma läget på utrikeshandelns område har givetvis i hög grad lejdtrafiken bidragit. Denna har under året haft en rätt betydande omfattning, trots att den varit inställd såväl i början som i slutet av året. Dess betydelse ligger naturligt nog främst på det kvalitativa området, då många för folkförsörjningen och industrien synnerligen betydelsefulla högvärdiga råvaror kunnat införas. Industriens *råvaruförsörjning* har också — med en del undantag, framför allt beträffande gummit och lädret — i allmänhet något förbättrats. Detta beror dock inte endast på lejdtrafiken, utan också i hög grad på ersättningsproduktion av olika slag. Den statliga regleringen av råvarumarknaderna har emellertid inte kunnat upphävas.

Bränslesituationen, som under de tidigare krigsåren ingav mycket stora bekymmer, har under 1943 utvecklats i gynnsam riktning, och

man torde numera vara ganska väl rustad att möta i framtiden eventuellt försämrade importmöjligheter för kol och koks. Åtgången av brännved har varit mindre än beräknat beroende på den milda vintern, samtidigt som avverkningsprogrammet mot förmodan kunnat ganska väl fullföljas. Vidare har importen av kol och koks ökat under året i jämförelse med 1942, under det att förbrukningen inom industrien kunnat hållas nere på en anmärkningsvärt låg nivå, tack vare de omfattande omställningar för vedeldning, som tidigare genomförts. På det hela taget kan man säga att bränsletillgången under 1943 inom de flesta industrier upphört att vara en »trång sektion».

Däremot har i stort sett situationen på *arbetsmarknaden* utgjort en dylik trång sektion för många industrigrenar. Bristen på arbetskraft, särskilt beträffande yrkesutbildad sådan, skärptes på många områden. Det kan genomgående sägas vara typiskt för den ekonomiska utvecklingen under året att brist på arbetskraft blivit en faktor, som mera än råvaru- och bränslebrist, satt en spärr för produktionens ökning, vilket i allmänhet ej var fallet under de tidigare krigsåren, då tvärtom råvaru- och bränsleförsörjningen ingav de allvarligaste bekymren. Den obetydliga arbetslöshet, som man dock haft under 1943, har under större delen av året nästan uteslutande varit lokalt begränsad eller av övergångsnatur. Mot slutet av året ha dock vissa mera betydande tendenser till minskad efterfrågan på arbetskraft börjat göra sig gällande på en del håll. Framför allt gäller detta skogsindustrierna, där en stark försämring av de redan tidigare starkt begränsade exportmöjligheterna under årets senare hälft tvingat till ytterligare betydande driftsinskränkningar. Men även på andra håll har man tendenser till minskad arbetstillgång, där sammanhängande med en viss konjunkturavmattning, som i sin tur betingas av inledningsvis berörda fredsperspektiv. Även om permitteringar av anställda inom rustningsindustrien och ersättningsindustrien ännu inte fått någon större omfattning, äro dock tendenserna otvetydiga.

Granskar man *produktionsutvecklingen* inom industrien, finner man totalt sett en påfallande stabilitet. Industriförbundets produktionsindex ligger vid årets slut vid ungefär samma nivå som vid föregående års slut. Utvecklingen är dock olika inom skilda branscher. Produktionen inom den tunga industrien och verkstäderna har till fullo utnyttjat den tillgängliga, under krigsåren starkt utbyggda, kapaciteten. Den har emellertid under året fått en något annan inriktning än tidigare, eftersom produktionen för den civila hemmamarknadens behov, främst sammanhängande med den ökade byggnadsverksamheten, kommit att upptaga en större del av kapaciteten än tidigare. Byggnadsverksamheten har nämligen vad bostäder beträffar nu kommit upp till ett värde av

ungefär 500 milj. kr. mot 360 milj. kr. föregående år, vilket betyder en motsvarande volymmässig ökning, eftersom prisstegringar beträffande byggnadsmaterial under 1943 ej spelat någon större roll. Byggnadsverksamheten låg för 1943 vid ungefär $\frac{2}{3}$ av 1939 års nivå, varvid är att märka att den senare var exceptionellt hög. Den ökade byggnadsverksamheten gjorde sina verkningar gällande bl. a. också inom cement- och tegelindustrin, där produktionen ökades med ungefär 15 resp. 25 % i jämförelse med 1942.

Såsom redan antytts har däremot produktionen inom skogsindustrin varit mindre än föregående år. För cellulosaindustriens del har kapaciteten i genomsnitt utnyttjats endast till 30—35 % mot omkring 50 % under år 1942. Trots detta ha lagren av massa ökats under året. Inom pappersindustrin har situationen likaledes försämrats. Produktionen nedgick omkr. 8 % och kapaciteten har varit utnyttjad till knappt 60 %. Sågverken och hyvlerierna ha också beträffande exporten haft ökade svårigheter, som dock åtminstone under årets första hälft kunnat i någon mån kompenseras av stor efterfrågan på hemmamarknaden. — Textilindustrin slutligen — för att nämna en typisk hemmamarknadsindustri — har haft att möta en särskilt besvärande brist på arbetskraft. Tillgången på råvaror har emellertid varit relativt tillfredsställande, framför allt beroende på god tillgång på cellul. Marknadsutvecklingen för övriga ovan icke nämnda hemmamarknadsindustrier var under förra delen av 1943 i allmänhet mycket gynnsam vad efterfrågan beträffar, under det framför allt brist på arbetskraft men också en del speciella råvaror (t. ex. sulläder och gummi) vållade många svårigheter. Mot slutet av året kan man observera en avmattning i efterfrågan på t. ex. åtskilliga inventarier (bl. a. möbler) sammanhängande med förväntningar om prisfall i samband med fredsslut.

Industriens investeringar ha under hela kriget med undantag för 1940 varit av en anmärkningsvärt stor omfattning. Detta står givetvis till en stor del i samband med kravet på rustnings- och ersättningsproduktion, men detta gäller dock egentligen endast de två första krigsåren. Både under 1942 och 1943 syfta mycket betydande investeringar till att anpassa kapaciteten efter produktionsuppgifter, som man väntar skola bli aktuella efter krigets slut. Om man jämför industriens byggnadsverksamhet under det gångna året med 1939, finner man en icke obetydlig ökning. Maskinanskaffningarna ha däremot varit något mindre, uppenbarligen främst beroende på en hel del svårigheter att anskaffa särskilt utländska dylika.

Vänder man sig från industrikonjunkturen till *jordbruket*, kan man notera, att årets skörderesultat blev något under medelmåttan, ehuru såväl kvantitativt som kvalitativt betydligt bättre än under de två

första krigsåren. I förhållande till fjolåret kan man tala om en skörd av ungefär oförändrad storlek. Skördeutfallet var emellertid för olika växtslag ganska skiftande. Veteskörden ökade med 11—15 % medan rågskörden minskades ungefär lika mycket i jämförelse med 1942. Skörden av fodersäd var relativt svag. Samma var förhållandet med höskörden, medan däremot potatis- och sockerbetskskörden var ganska tillfredsställande. Den animaliska produktionen utvecklades gynnsamt och nötkreaturs- och svinbeståndet torde ha icke obetydligt ökats.

Prisutvecklingen under det gångna året uppvisar inga mera anmärkningsvärda förändringar. Kommerskollegii partiprisindex låg vid årets slut en enhet lägre än vid dess början, medan socialstyrelsens levnadskostnadsindex visar en mycket obetydlig uppgång, nämligen med en indexenhet, d. v. s. från 239 till 240 i 1914 års serie (1914 = 100) och från 153 till 154 i 1935 års serie (1935 = 100). Denna stegring beror emellertid framför allt på skattestegringen samt på en förskjutning i bränsleförbrukningen från koks till den dyrare veden.

Löneutvecklingen har inga förändringar av vikt att uppvisa. Det rörliga lönetillägget enligt det s. k. ramavtalet har hela året varit 20,7 % på 1938 års genomsnittsförtjänst. Det i januari i år ingångna nya avtalet mellan Landsorganisationen och Arbetsgivareföreningen innebär att denna procent bibehålles åtminstone så länge levnadskostnadsindex icke sjunka till 220 eller stiga till 257 i 1914 års serie, i vilket fall avtalet kan uppsägas av den senare resp. den förra parten.

Slutligen böra några ord sägas om *penning- och kapitalmarknaden* under 1943. Inte heller denna har några större förändringar att uppvisa. Några tendenser till åtstramning kunna inte förmärkas. Penningmarknaden är utpräglat »lätt» och kapitalmarknaden får liksom tidigare under kriget sin prägel av Statens stora lånebehov och industriens ökade självfinansiering. Affärsbankernas inlåning ökade betydligt mera än utlåningen och inlåningsöverskottet översteg vid årets slut 1 miljard kr. innebärande en ökning under året med nära 300 milj. kr. Den utelöpande sedelmängdens fortsatta ökning är delvis också ett uttryck för det rådande penningöverflödet. Ökningen mellan 1942 och 1943 uppgick till 13 %, varigenom man kommit upp i 2 300 milj. kr. mot omkr. 1 000 milj. kr. vid krigsutbrottet.

Den spänning mellan köpkraft och varutillgång, som hösten 1942 hade lett till ett läge, då risken för en okontrollerbar inflationistisk utveckling var överhängande, har under det gångna året ingalunda blivit mindre. Den ekonomiska politiken har emellertid lyckats åstadkomma en stabilisering av läget genom införande av det s. k. prisstoppet hösten 1942, sedermera följt av åtminstone relativt effektiva inkomststopp. Tack vare denna politik lyckades man sätta ur spel den farliga pris-

inkomstskruv, som bestod däri att höjda priser gävo anledning till höjda inkomster (bl. a. via indexlönesystemet), vilka i sin tur gävo anledning till ytterligare höjda priser o. s. v. Men då den bristande överensstämmelsen mellan köpkraften och varutillgången icke hävts utan endast »neutraliserats» på penning- och kapitalmarknaden genom ackumulering av »överskottsköpkraft», föreligger alltjämt den latent faran för inflation. Därför kräves alltjämt vittomfattande ekonomiskt-politiska åtgärder och långtgående kontroll av näringslivet.
